

BOSANSKA PUSTOLOVINA MATIJE MAŽURANIĆA

Dean Duda

I.

Pokušajmo zamisliti da se pred devetnaestostoljetnim čitateljem nalazi tekst u kojemu se pripovijeda o znatiželjnu mladiću koji pokušava prijeći granicu jednoga carstva o kojemu se veoma malo zna. Carstvo izaziva pozornost jer se razlikuje od svih zemalja u tom dijelu svijeta, ali u nj nije lako stupiti. Mladić kreće na put ne baš osobito obaviješten. U njegovoj putnoj torbi postoji doduše nekoliko zemljovida, ali to nije dovoljno. Na putu ga prati glad, kiša, nesigurnost i slučajni suputnici sumnjivih namjera. U potrazi za pravim putom, mladić luta graničnim područjem. Napokon uspije doći do rijeke koja predstavlja granicu, ali u carstvo ne može ući na legalan način. Povezuje se s krijumčarima, plaća prijevoz, ali mu zbog tvrdoglavosti i velikih zahtjeva njegovih »pomoćnika« to ne uspije. Odlučuje pokušati istočnije. Malo pješice, malo vozeći se, dolazi do granice. Međutim, nailazi na slične probleme. Nitko ga ne želi prevesti preko rijeke. Jedan mu čovjek prodaje čamac i mladić odlučuje krenuti sam. Prilikom prelaska zahvaća ga oluja. Čamac, ionako nesiguran, počinje propuštati vodu. Mladić jedva uspije sačuvati živu glavu i nekako prijeći na drugu obalu. Putuje gradovima u koje ne smije ući, jede hranu na koju nije navikao. Nakon niza poteškoća, uspijeva doći u carstvo gdje ga u službu prima najmoćniji čovjek u velikom gradu. Mladić upoznaje običaje koji vladaju u carstvu, jezik kojim ljudi govore, arhitekturu, kulturu, gospodarske prilike

i politički sustav. Jednoga dana kreće s moćnikom u obližnji grad. Za vrijeme njihova izbivanja u velikom gradu nastane pobuna, oni se vraćaju i iznova preuzimaju vlast. Mladiću život neprestano visi o koncu, jer da mu neki iz moćnikove pratnje nisu baš skloni. Siječanj je i zima je veoma oštra. Ljudima otpadaju prsti od smrztotina. Mladić se razboli i zamoli dopuštenje za odlazak. Na rubu snaga kreće u domovinu. Put ne poznaje, ljudi nisu baš uvijek susretljivi. Napokon uspijeva stići u susjednu zemlju gdje se oporavlja, nalazi posao, uspije nešto zaraditi i za nekoliko se mjeseci vraća u zavičaj. Budući da je ilegalno napustio svoju zemlju, po povratku ima posla s policijom. Naposljetku se sve sretno završi i on se vraća u grad iz kojega je krenuo na put.

Tekst je, zahvaljujući koncentraciji zгода, iznimno napet. Devetnaestostoljetni čitatelj, a vjerojatno i današnji, pomislio bi na prvi pogled da je riječ o pustolovnom romanu. Štoviše, možda čak i o pikarskom, budući da mladić nema neki čvrsto određen cilj, da je uglavnom bez novaca i često gladan. U nepoznatom ga svijetu krivi pogled, nespretan postupak ili nerazumljiva riječ mogu stajati glave. Mladićeva je snalažljivost još jedna važna značajka koja ga približava pikarskom junaku. Povratak u domovinu nakon pustolovina neka je vrst sretnoga kraja koji pomalo nalikuje važnoj postaji u procesu sazrijevanja, pronalsku obitelji ili otkriću vlastitoga podrijetla i posve je u skladu sa svršetkom pustolovnih romana ili romana o odgoju i naobrazbi. Međutim, posrijedi nije fikcionalna priča. Svaki prosječan znalac hrvatske književnosti prepoznat će i iz ovako sažete strukture da je riječ o *Pogledu u Bosnu* Matije Mažuranića. Prvi cjelovitiji putopisni tekst središnjih desetljeća XIX. stoljeća može se doista pročitati i kao pustolovni roman.

Međutim, prve - pa potom književnopovijesno uobičajene - reakcije na Mažuranićev putopis uglavnom su usmjerene na spoznajnu, a ne na događajnu vrijednost teksta. Vraz će, u jednom od svoja dva osvrta, opisati tekst na ovaj način:

Pogled u Bosnu ili Kratak put u onu krajinu učinjen po jednom domorocu (u Zagrebu 1842., u tiskari Dr. Lj. Gaja). To je malo, ali neobično zanimljivo djelo. Čitat će ga - ako Bog da - i djeca i unuci i praunuci naši s takvim zadovoljstvom, s kakvim ga mi čitamo. Koliko je u njemu obilnih podataka o načinu života, o običajima, o političkom i porodičnom životu naše braće. Teško da bi ikoji Evropljanin tako duboko proniknuo život Bosanaca, napose Muslimana, i opisao ih tako lijepim, čistim narodnim jezikom, kako je to

učinio jedan od naših rodoljuba. Ali što će reći, ako otkrijemo, tko je taj naš putnik? Ne, nije to ni profesor filozofije, ni doktor lijepih umjetnosti, nego mladi 22-godišnji Mato Mažuranić, mlađi brat Ivana i Antuna Mažuranića, po zanatu kovač, koji osim čitati ništa drugo nije učio, koji ne zna nijedan drugi jezik osim svoga materinskoga. Vidi se, da se pamet ne uči samo u školama.¹

Tri su prosudbe ključne u Vrazovoj bilješci. Prva je općekulturne ili književne naravi: tekst se čita sa zadovoljstvom i treba se nadati da će tako biti i ubuduće. Druga se odnosi na njegovu vrijednost i zanimljivost. Iznimnosti Mažuranićeva putopisa podjednako pridonose opsežni podaci o životu u Bosni koji tekst čine vrijednim i u europskim okvirima, te čistoća narodnoga jezika na kojemu je napisan. Treća je Vrazova prosudba svojevrstna pouka. Naime, Mažuranić pokazuje da se pamet ne uči samo u školama, što je vjerojatno dobro za nacionalnu književnost jer da njegov slučaj može postati putokazom i primjerom sličnim domoljubnim putnicima ili pripovjedačima koji se zbog manjkave naobrazbe ne usude baviti književnim poslom.

Vrazove su prosudbe, unatoč povremenim promjenama književnopovijesnoga diskurza ili dodatnim spoznajama o Mažuranićevu putovanju, na svojevrstan način zacrtale dugotrajan okvir unutar kojega se u povijesti hrvatske književnosti pristupa *Pogledu u Bosnu*. Uspjeh Mažuranićeva putopisa, o tome doista ne treba dvojiti, uvelike se temelji na onodobnom zanimanju za Bosnu. Ali svježina itinerarija i znanje stečeno putovanjem ne mogu jamčiti dugotrajnost čitateljskoga interesa što ga Mažuranićevu putopisu predviđa Vraz. Sa stajališta povijesti hrvatskoga putopisa, Bosna će već za koje desetljeće biti frekventno itinerarijsko područje s dobrom putopisnom zastupljenošću. Iste 1842. godine Ivan Frano Jukić počinje objavljivati svoje bosanske putopise, 1854. će to učiniti i Ignjat Brlić, a 1857. izlazi Kukuljevićevo *Putovanje po Bosni*. Čitateljima se posreduju nove pojedinosti o tamošnjem životu, netko će ih i bolje opisati, možda opovrgnuti općeprihvaćene obavijesti ili uputiti na nove. Hrvatski je jezik komunikacijski standard, tako da ni taj Vrazov sud nije jamac književnopovijesne životnosti teksta. Unatoč tome, trajna se vrijednost Mažuranićeva putopisa uobičajeno vezuje uz Vrazove smjernice. Njima se *Pogled u Bosnu* petrificira u svojevrstan književni spomenik, u trajnu vrijednost koja se ponajčešće tumači kroz klasičnu spomeničku ideju prvoga i tako reducira zanimljivost Mažuranićeva teksta. Književnopovijesni pogled u svojoj

dugotrajnosti nije toliko usmjeren na činjenicu da je tekst vjerojatno prvo cjelovitije ostvarenje u žanru, već se isključivo tumači kao prvi u Bosni, prvi u Bosni na hrvatskom jeziku i prvi bez pretpostavljene literarne ambicije budući da se Mažuranić nije ni prije a ni poslije okušao u književnosti. Upravo su te činjenice trajna uporišta promišljanja njegova mjesta u povijesti hrvatske književnosti.

II.

Hotimice smo izdvojili Bosnu, jezik i namjeru, jer se sve tri odrednice podudaraju s kategorijama na kojima temeljimo naš pristup.² Pokušat ćemo obrazložiti njihovo mjesto i potom uputiti na još jednu vrijednost Mažuranićeva *Pogleda u Bosnu*, onu kojom smo zapravo započeli analizu. Kompozicija Mažuranićeva putopisa sastoji se od tri postupka: *okvira, priče i leksikona*. Tekst je oblikovan upravo tim slijedom. Na početku je *Predgovor*, zapravo okvir u kojemu putopisac obrazlaže razloge nastanka teksta i načela autorske poetike. Slijedi *Put u Bosnu i natrag (Dio I.)*, odnosno putopisna priča koja se u potpunosti podudara s elementarnom putopisnom sekvencom *odlazak - boravak - povratak*. Na svršetku se, kao treći dio kompozicije putopisa, nalazi cjelina *Različne opaske o Bosni (Dio II.)*, Mažuranićev bosanski leksikon na koji se tematski nadovezuje prikladan rječnik turcizama (*Njekoliko turskih barbarizama*). Prvi se dio teksta podudara s okvirom, a posljednji s leksikonom. Okvir je povezan s jezikom i namjerom, leksikon s bosanskom temom. Tradicionalni književnopovijesni pristup Mažuraniću preskače dio koji je u najmanju ruku ravnopravan spomenutom paru. Zato smo skloni u čitateljskom interesu vidjeti još jedan razlog koji se, kako vrijeme prolazi, možda pokazuje najotpornijim. Hrvatski je jezik, spomenimo još jednom, književni standard, a o Bosni se s vremenom zna sve više. Narativni je dio zbog uzbudljivosti ispriopovijedanih zgoda i danas zanimljiv kao osobita pustolovna ili pikarska struktura, a u kontekstu onodobnoga žanrovskog repertoara nacionalne književnosti nešto je što se na hrvatskom jeziku ne može pročitati baš svaki dan. Pogibelj do pogibelji u nepoznatom svijetu, istodobno surovom i mističnom, predstavlja strukturu koja je kod čitatelja mogla izazvati i refleks iskustva fikcionalnoga teksta, a to - razmišljajući o obzoru njihova očekivanja - ne bi trebalo zaboraviti.

Trojna kompozicija *Pogleda u Bosnu* pokazuje ne baš zanemarivu autorsku književnu svijest. Naravno, može se, kao što to i čini većina proučavatelja,

pretpostaviti utjecaj starije i obrazovanije braće, ali to ne bi trebala biti otegotna okolnost. Sastaviti tekst tako što će se započeti okvirom, nastaviti zanimljivom i uzbudljivom pričom o putovanju, a završiti bosanskim leksikonom, znači posjedovati zamisao o cjelini koja se sastoji od međusobno kompatibilnih dijelova od kojih svaki, s obzirom na obavijesti koje se u njemu posreduju, ima posebnu funkciju. Prvi (okvir) određuje komunikacijsku situaciju i kontekstualizira tekst, u drugom se (priča) pripovijeda napeta i događajno gusta pripovijest o načinu snalaženja i stjecanja putničkoga znanja, a trećim se (leksikon) ispisuje stečeno znanje kao niz natuknica o bosanskoj svakodnevnici. Ako usporedimo puni naslov putopisa s njegovom kompozicijom, najprije dolazi pripovijest o kratku putu jednoga domoroca, a potom slijedi njegov leksikonski pogled u Bosnu.

Mažuranić već u obrazloženju nagovještuje događajnu sastavnicu putopisa tvrdnjom da će čitatelji »kod kuće sjedeći, bez truda, muke i pogibelji« saznati ono što je on u Bosni »s očevitim pogibelju života naučio«.³ Okvirna opreka između spokojne domaće atmosfere čitateljskoga čina i putnikove neposredne životne kušnje izravno otkriva pustolovinu, zapravo opasnost i trajnu napetost putovanja. Nije, dakle, riječ o putniku koji zapostavlja ono što mu se dogodilo i usmjeruje pozornost isključivo na zanimljivosti područja kojim putuje, već je njegov pogled uvjetovan osjećajem nesigurnosti što se u pripovijedanju oblikuje neprekinutim nizom napetih situacija i opasnih zgoda. Napetost priče djelomice je, kao i u svakom putopisu, posljedica putnikova neznanja, a dijelom na nju utječu okolnosti putovanja. Naime, neobaviješteni putnik putuje iz jednoga civilizacijskog ili kulturnog kruga u drugi, pa se uz uobičajene poteškoće u pronalaženju pravoga smjera (lutanje) i svi oblici komunikacije pojavljuju kao čimbenik napetosti. Mažuranićeva je putnička stvarnost na svojevrsan način višestruko nepriređena. Mentalni stavovi bosanske, točnije turske, sredine razlikuju se od putopišćevih i njegov džepni sat, kišobran ili podignuta glava dok prolazi ulicom mogu u svijetu u kojemu se pravda temelji na običajnosti značiti smrtnu opasnost. Takva višestruka nepriređenost naglašava putnikovo djelovanje, odnosno pojačava događajnost. Sve je u neku ruku novo, sve je neobično, sve može uroditi zapletom. Stoga je posve razumljivo da se Mažuranićev putopisni subjekt ishodišno uspostavlja događajno, kao subjekt djelovanja, a ne perceptivno ili diskurzivno. Njegovo je putovanje prava pustolovina i tekst se ne može svesti samo na književnopovijesne činjenice jezika i Bosne. Putopisna je događajnost također kriterij po kojemu Mažuranićev

tekst zaslužuje značajno mjesto u hrvatskoj književnosti, posebice kada se promatra u kontekstu onodobnoga razvitka narativnih prozih žanrova.⁴ Naposljetku, ako itinerarij predstavlja znak, onda je Mažuranićev put po Bosni na prijelazu iz tridesetih u četrdesete godine XIX. stoljeća zasigurno prava pustolovina, pomalo slična onoj što ju je u Egiptu polovicom stoljeća doživjela nizozemska znanstvenica Alexandrine Tinne koja je u Kairu živjela orijentalno odjevena s arapskom poslugom i crnačkim robovima da bi je u ekspediciji na rubu Sahare umorili Tuarezi.

Još nam se jedna stvar čini osobito zanimljivom, a proizlazi iz načina na koji Mažuranić postavlja subjekt putopisnoga diskurza. Naime, ako je zanimanje za Bosnu nosiva značajka čitateljskoga očekivanja, onda bi vjerojatno u logici strukturiranja obavijesti o »bližnjoj turskoj krajini« trebalo tražiti utjecaj književno svjesnije i kompetentnije braće. Posredovanje osobnoga putničkog iskustva, količinu putopisnih zgoda i množinu zapleta u to zasigurno ne bi trebalo uključiti. Ako bi Ivana trebalo negdje tražiti, onda je to - stavljajući u zgrade elementarnu književnu ili jezičnu kompetenciju - u književnoj svijesti koja se nalazi u obrazloženju, trojnoj kompoziciji putopisa i postupcima koji u priči povezuju zgrade i leksikonske obavijesti. Sve što je u tekstu pustolovno ili pikarsko vjerojatno pripada putniku.

III.

Osnovna putopisna sekvenca u Mažuranićevu tekstu nalazi se u dijelu koji se posve primjereno zove *Put u Bosnu i natrag*. Strukturirana je standardno u tri dijela kao *odlazak - boravak - povratak*. Pritom je posebno zanimljivo da je svaka sastavnica količinski jednako zastupljena. Naime, ako je putovanje moguće mjeriti stranicama, onda bi, prema Frangešovu izdanju, svaka sastavnica osnovne narativne sekvence - prema cjelokupnom grafičkom prostoru od 35 stranica - obuhvaćala između 11 i 13 stranica ili jednu trećinu teksta.⁵ Skladno komponirana putopisna cjelina prenosi se tako i na manje dijelove. *Odlazak (putovanje, proputovanje)* započinje jasnim datumskim određenjem i prvim putničkim poteškoćama:

Dne 31. listopada dođoh u Karlovac. Tamo sam gledao da idem na lađi do Jasenovca, ali onda su lađe tekar dolazile uz Kupu gore, i zato odlučih pješke ići do Siska.⁶

Svršetak prve putopisne sastavnice označava dolazak u Sarajevo, gdje *odlazak* smjenjuje *dolazak* ili *boravak*, budući da putnik odmah dobiva službu u gradu:

Kad smo došli Sarajevu na vrata, ondje Turci mene vizitaju, pak me odvedu k Mustaf-paši Babiću, zvanom Hrnji (Hrnjakoviću). On me raspita što sam ja i otkud sam. Ja mu kažem, otkud sam iz Njemačke da sam zanatnik i da želim u njihovoj slavnoj zemlji potražiti mjesto da se gdje god nastanim. 'Ja sam već odavna mislio - kaže paša - da bi takove majstore dozvao ovamo u Sarajevo, da jim proskrbim halat, pak neka rade: i to ću ja učiniti, ali međutim, dok ja dobavim halat i tebi još društva, ti ostani ovdje kod mene na kapiji' (na kapiji se vele sve gospodske sluge i dvorani). - 'Što ću ja raditi, pitam, ovdje na kapiji, čestiti paša?' - 'Pušiš li čibuk?' - Ja, ako i nisam dotada nikada pušio, rekoh: pušim. - 'Hee, kad pušiš, ti sjedi gdje i drugi sjede, pak puši kao što i drugi puše.' I tako sam ja još taj dan na 11. prosinca počeo uzimati tain i jemek (jelo) po devet ili deset jestojska, nego sve po turski.⁷

Boravak traje do 19. siječnja, a tada slijedi *povratak* jer Mažuranić zbog bolesti uspijeva izmoliti otpust. Kreće iz Sarajeva preko Romanije prema granici, dolazi u Srbiju, ostaje od početka veljače do kraja listopada 1840. u Beogradu, da bi napokon 7. siječnja 1841. stigao u Zagreb.

Tako dobivamo ovakvu vremensku strukturu: *odlazak* - od 31. listopada do 11. prosinca 1839, *boravak* - od 11. prosinca 1839. do 19. siječnja 1840. i *povratak* (uz boravak od 9 mjeseci u Beogradu) - od 19. siječnja 1840. do 7. veljače 1841. Iako vremenski različito traju, tri su osnovne narativne funkcije zastupljene u putopisu jednakom količinom teksta. Međutim, izvanjska ili kompozicijska jednakost vremenski različitih sastavnica mora se uspostaviti funkcionalnim pripovjednim postupcima. Stoga su ispuštanje (elipsa) i sažetak, kako bi to rekao Genette, osnovne brzine Mažuranićeva diskursa. U *odlasku* je, primjerice, ispušten itinerarij od Jasenovca do Zemuna (tjedan dana), a osobito je prema količini trajanja sažet *povratak*. Sažetak nije toliko upadljiv u dijelu *povratka* koji se odnosi na bosanski itinerarij. Sažimanje i ispuštanje očevitno je i razumljivo u srbijanskom dijelu itinerarija, budući da je riječ o području koje se nalazi izvan Mažuranićeva putopisnoga interesa. Slično vrijedi i za hrvatski dio *povratka* koji je za razliku od preciznoga pripovijedanja *odlaska* sveden isključivo na obavijesti o smjeru i datumu povratka:

Odande prođem preko Vukovara, Osijeka i Bjelovara, ter dođem sretno u Zagreb na 7. siječnja 1841.⁸

Napetost je također ravnomjerno raspoređena na sve dijelove osnovne događajne matrice Mažuranićeva putovanja. U svakom od njih postoji sedam napetih situacija, odnosno putopisnih zapleta. Neki su smješteni na dijegetičku razinu i vremenski vezani uz putopišćevo putovanje, a neki se kao umetnute priče pojavljuju na hipodijegetičkoj razini. *Odlazak* je složeno strukturiran i prema sastavu osnovnih događaja može se gotovo u cijelosti analizirati uz pomoć Proppovih funkcija. Sve započinje namjerom da se iz Karlovca pješice stigne u Sisak, odnosno *udaljavanjem* koje se, jer Mažuranić ne poznaje put, nastavlja kao *lutanje* i oblikuje u prvi tipičan putopisni zaplet:

Tim mojim putem dođem ja posred šume, i kolnici se razidu na sve strane, a glavne žice nestade. Ja još danas nisam ništa okusio, osim što sam jutros pio rakije u Karlovcu; a sobom nisam ponio ni jedne žemljčke. Sunce se na nebu ne vidi vas dan, a rekao bi kao da je počelo mračiti. Požurim se s jednim kolnikom koji mi se vidi najupravniji, i dođem mu na kraj, al eto se već sasvim smrkne. Mislim: kuda ću sad po noći bez puta? Drva ima dosta, ali na moju nesreću ne pušim lule, pak ne imam ni kresiva sa sobom da bi gdjegod, načiniivši oganj, prenoćiti mogo. Mislim u sebi da treba svu noć hoditi, bilo makar na koju stranu; jedino možebiti da nagazim gdjegod na selo, a drugo da ne ozebem ovu dugačku zimsku noć na jednom mjestu sjedeći bez vatre. Tako bludeći dođem na jedan brežuljak; otud opazim na daleko vatru koja mi se najedanput sakrije. Stanem pak gledam, i vidim gdje mi se tri četiri puta pokaže oganj, i odmah ga opet nestane. Ja pomislim da to mora bit kuća kojoj vrata prema meni gledaju, a čeljad još nisu pospala, nego vratare na dvor i s dvora: i tako se meni oganj kaže i sakriva. Uputim se uprav na ono mjesto, preko svakojakih graba i preko jama; jedva nađoh nekakvi put i pazeći porad tmina da ga ne izgubim, dođoh pred jednu kuću.⁹

Sljedeći mu se dan dogodila posve ista stvar. Drugi je putopisni zaplet pojačan kišom, blatom i hodanjem ukrug. Putnik je, naime, hodao »dobre četiri ure« i dospio do hrasta pod kojim je »danas počivao«.

Treći putopisni zaplet sastoji se od nekoliko epizoda povezanih činjenicom da putnik Mažuranić kreće na put bez dopuštenja, pa poput junaka iz bajke na svojevrsan način *krši zabranu*:

Ja kod kuće, da svatko ne zna kamo ja idem, nisam smio uzeti pasoša za strano carstvo: a kod generalkomande ne može se dobiti pasoš nego za kratko vrijeme, pa za kratko vrijeme ja ga nisam hotio ni iskati. Mislim, ako me u Kostajnici ne puste preko mosta, a ja ću se kradom prebaciti preko Une. Došavši u Kostajnicu, idem na komandu od korduna, ali zaludu; kazaše da bez velikoga pasoša ne mogu me pustiti preko. Sada ja potajno raspitam ljude kako bi se moglo kradom prijeći: a oni me naputiše, da najbolje kod Dubice gdje se kontroband iz Turske prenosi.¹⁰

Čin ilegalnoga prelaska rijeke popraćen povcima čobana predstavlja svojevrstan *bijeg* koji, međutim, zbog dodatne nesigurnosti putovanja turskim područjem bez mogućnosti dobivanja pasoša (teskere) nije uspio. Situaciju dodatno usložnjava pojava *suputnika* koji se različito predstavlja i dvaput novčano iskorištava Mažuranića. Prvi mu put, zbog tobožnjega nedostatka sitnijega novca, naivni domorodni putnik plaća ilegalni prijevoz preko rijeke, a drugi je put umjesto zajedničke podjele troškova također sam platio ručak za obojicu. Tako se tobožnji suputnik prometnuo u *suparnika*, ali i *pomoćnika*. Mažuranić je, naime, duhovito primijetio da je čovjek zasigurno učitelj jer je i njega naučio »kako se treba s nepoznatimi ljudi sastajati«. ¹¹

Neuspjeh prvoga pokušaja urodio je novim prelaskom. Mažuranić odlučuje u Bosnu preko Srbije i opet nailazi na vodenu granicu. Cijena ilegalnoga prelaska preko Dunava opet je previsoka. *Raspitivanje* dovodi do pojave *pomoćnika* koji putniku prodaje čamac - nešto poput *čarobnoga sredstva* - kojim će se prebaciti na drugu obalu. Samostalni je prijelaz dosad najveća putnikova pogibelj, najzbudljivija zgoda i najnapetiji putopisni zaplet. Čamac propušta vodu, rijeka je valovita i spustila se magla:

Ja počnem sumnjati u sebi da ću sega jutra teško spasiti glavu: da je ljetnje doba - mišljah u sebi - ne bi se bojô, jerbo znam dobro plavati; ali ako sada utonem, morat ću od same zime iščeznuti; a kad poginem, pak me voda gdjegod baci na suho, i ljudi me nađu, neće nikada znati tko sam ni otkud sam. Zato brže izvadim pasoš iz torbe pak metnem u žep - misleći - kad me ljudi nađu, neka pasoš osuše ter neka vide. U isto vrijeme izvadim i novce iz torbe, metnem kesu u njedra, pak se dobro zakopčim da gdjegod u vodi ne ispane; neka se i to kod mene nađe. Meni se je bila okrenula svijest; niti sam znao na koju mi stranu ostade Zemun, ni kuda se ide u Biograd.¹²

Smederevo je prva srbijanska postaja. Mažuranićev boravak u tamošnjoj mehani zanimljiv je kao prva situacija u kojoj se pojavljuje umetnuta priča. Putnik je svjedok tuđega pripovijedanja o smederevskom kadiji i njegovoj tršćanskoj pustolovini. Pobjegavši iz Smedereva u Trst, kadiju su, stoji u priči, napale tamošnje djevojke zbog toga što nije bio obrijan i počele mu čupati bradu i brkove. Jedan ga je dobronamjerni savjetodavac uputio na briača, jer se kadija uz pomoć svoga gostioničara i domaćina skrivao do dolaska lađe kojom je otplovio u Stambol. Budući da je smještena na nižoj razini dijegeze - staroga Turčina koji je pripovijeda možemo nazvati hipodijegetičkim pripovjedačem - ova priča ispunja, u odnosu na dijegetičku razinu u koju je umetnuta (Mažuranićevo putovanje), složenu funkciju *podupiranja radnje* i *tematske podudarnosti*.¹³ Naime, nakon svršetka priče Mažuranić primjećuje da su ga Turci počeli poprijeko gledati, uspoređujući njegovu sigurnost u njihovu okružju sa sudbinom smederevskoga kadije u Trstu. Očevidan je utjecaj umetnute priče na odvijanje događaja jer putopisac naznačuje promjenu njegova položaja. Tematska podudarnost između glavne i umetnute priče služi kao naputak putniku, ali i čitatelju: ono što je hipodijegetički turski junak doživio u zapadnoj kulturi nagovještava što bi se moglo dogoditi s Mažuranićem u istočnoj. Čini nam se da nije bez razloga što prva umetnuta priča tematski obuhvaća sudbinu istočnjaka na Zapadu, zapravo pripovijeda razlike između dviju kultura. Ona je istodobno upozorenje putniku i pretpostavka na kojoj se temelji čitateljsko očekivanje pustolovne napetosti Mažuranićeva putovanja. Na sličan se način ostvaruje i sljedeći putopisni zaplet. Riječ je o zgodu koja je iznova smještena na osnovnu dijegetičku razinu i također tematizira kulturne razlike. Zalutavši na putu prema Kragujevcu, Mažuranić susreće na jednom polju gazdu koji je, nakon uobičajene uvodne komunikacije i pripomoći u snalaženju, odjednom zašutio od straha. Kao što su brkovi i brada izazvali nerazumijevanje u Trstu, tako je ovom prilikom putopišćev prigodni *pomoćnik* pomislio da je zbog kožnih rukavica pred njim neko vrhunaravno biće. Mogli bismo dodati da svaka obavijest o pravom putu ili ispravnom smjeru također pomalo podsjeća na dobivanje čarobnoga sredstva u bajci. Korisna obavijest predstavlja sa stajališta neobaviještena putnika osobitu čarobnu pripomoć.

Druga umetnuta priča u sekvenci *dolaska* odnosi se na zgodu što se jednom dogodila u Čačku. Putopiscu su je ispripravijedali užički Turci, a govori o Turčinu koji je zapravo svojim postupkom realizirao metaforu po kojoj svaki čovjek nosi

jedan samar, a hodža dva. Priča je dio čačanskoga leksikona i nije u izravnoj vezi s osnovnom dijegezom, već upotpunjuje obavijesti o tamošnjoj vjerskoj građevini koja je sedam puta bila crkvom i isto toliko puta džamijom. Slijedi put preko Požege i Užica, dolazak u Mokru Goru te prelazak granice i boravak u turskom kontumacu u Višegradu. Prijelaz između putovanja i boravka ostvaren je leksikonskom natuknicom o muslimanskim običajima jer je baš u vrijeme Mažuranićeva dolaska u Sarajevo trajao ramazanski post. Završetak sekvence *dolaska* možemo označiti kao *otklanjanje početne poteškoće*, ostvarenje cilja ili uspostavljanje putopisne ravnoteže prispjećem na odredište. Možemo prepoznati sedam putopisnih zapleta. Prva se dva odnose na početna lutanja, treći na suputnika učitelja, četvrti na ilegalni prelazak, peti na prelazak Dunava, šesti je priča o smederevskom kadiji u Trstu smještena na hipodijegetičku razinu i sedmi zgoda s rukavicama.

Ako događajno segmentiramo jedinicu *dolazak*, dobit ćemo po prilici ovakvu narativnu strukturu: *lutanje* (junak traži pravi put) - *zabrana* (junaku se izriče zabrana) - *kršenje zabrane* (bijeg ili neuspješan neposredan ulazak u carstvo) - *usputna prijevara* (junaka vara suputnik učitelj) - *uspješan posredan ulazak* (bijeg tj. prelazak Dunava) - *zamjena* (junaka zamjenjuju s vrhunaravnim bićem) - *uspješan legalan dolazak u carstvo* - *nedostatak* (Mustaf-paša Babić mu nudi posao, zapravo zapovijeda da ostane) - *junak prihvaća* - *boravak*. Uz ponešto analitičke slobode možemo ustvrditi da je Mažuranićev odlazak u Bosnu oblikovan kao tipična tročlana struktura bajke. Naime, prvi je pokušaj neuspio, pa slijedi drugi koji je tek polovičan jer nije stigao u Bosnu nego u Srbiju i tek je treći posljednji pokušaj napokon uspješan i legalan. Prvi je značio promjenu strategije, drugi polovično posredno ostvarenje i tek je treći doista uspio. Njime se na svojevrsan način uspostavlja ravnoteža. Međutim, život u kulturno različitom svijetu prilično je daleko od svake događajne ravnoteže. Ona je tek prividna zbog dolaska na odredište. Slijedi junakovo stjecanje iskustva.

IV.

Boravak se također sastoji od sedam situacija koje možemo smatrati epizodičnim putopisnim zapletima. Mažuranić započinje središnji dio sarajevskim leksikonom u koji, da bi objasnio podrijetlo toponima Ašik mahala, opet navodeći posrednika (»Turci pripovijedaju«), umeće pripovijest o nesretnoj ljubavi Mehmeda

i Fate. Mjesna se priča produžuje u običajnu natuknicu posvećenu ašikovanju ili zavodjenju, zapravo malu studiju mentalitetâ. Čini se da nije slučajno što dvadesetdvostrani mladić započinje svoj bosanski boravak objašnjenjem tamošnjega odnosa prema ljubavi. To je prvi oblik komunikacije između spolova koji dalekosežno upućuje na konfesionalne razlike i tipove prisile u emocionalnom životu što ih izaziva turska dominacija. Budući da umetnuta pripovijest o Mehmedu i Fati nije ni u kakvoj vezi s osnovnom dijegezom, možemo je smatrati tek ilustracijom, lokalnom legendom i sastavnim dijelom sarajevskoga leksikona. Prvi se putopisni zaplet nalazi u sekvenci putovanja u Travnik:

Put je bio jako zločest, a mi smo tatarski jahali (brzo). Budući da je bilo jako zima, dakle sam ja izvadio noge da mi od uzendiđah ne bi ozeble. Na jednom mjestu propadu mojemu konju prve noge, a on podmota glavu pak se nastavi na vrat, i mene zbacila ter sam uprav na noge pred njega skočio jedan sežanj daleko. Ja se prestrašim, misleći, da je konj polomio prve noge pak da ću sad pješice; a Turci se stanu smijati, da sam skočio kao iz oblaka.¹⁴

Druga je napeta zgoda također vezana za travničku epizodu. Putopisac ne smije napustiti grad jer su ga Turci već počeli optuživati i sumnjati da je uhoda. Sumnje su očevide u podozrivosti koju je izazvao odlaskom na božićnu misu i rečenici što je izgovara jedan Turčin:

‘Eh, kaže, zar misliš ti da ja ne znam? Nije još nikada prator misu služio da ne bi opsovao i Turke i Muhameda’.¹⁵

Mažuranić je na stanovit način prekršio zabranu jer u Travniku nije bilo dopušteno kršćansko bogoslužje. Tamošnji su se katolici u posebnim prigodama skupljali na misu u jednoj boljoj kući na brdu izvan grada. Obje epizode u travničkoj sekvenci pokazuju dvostruku nepriređenost putopisne stvarnosti. S jedne su strane putničke okolnosti, a s druge komunikacijske situacije.

Treću napetu zgodu Mažuranić pripovijeda sa stajališta svjedoka. To je epizoda sukoba Husein-čauša s Turcima iz pratnje zbog njegova ašikovanja s nekom travničkom udovicom. Stasiti je Turčin, inače zadužen za opskrbu hranom, kradom odnosio namirnice kao zalog svoje ljubavi, što je izazvalo bijes nekolicine kavaza. Brutalnost njihova sukoba izaziva čuđenje putopisca i svjedoči o nesigurnosti života u turskom okružju:

A ja se pak nisam mogao dosta načuditi kako se to govori očito; gdje usuprot u ostaloj Europi za same ovakove riječi mogao čovjek izgubiti, ako ne život, doista slobodu; a ovdje nikomu nije ni brige za to.¹⁶

Nikakva vrijednost ljudskoga života kao konstanta u turskom ponašanju predstavlja ključno Mažuranićevo iskustvo u središnjem dijelu putopisa. Poziciju svjedoka smjenjuje u četvrtom zapletu uloga izravnoga sudionika ili moguće žrtve. Gradacija surovosti tako kulminira u sekvenci povratka u Sarajevo:

Surudžije dotjeraše mezulske konje, i tu uzjaše svaki na svoga i meni ostane jedan na kom bijaše najgore sedlo: a zapalo me je voditi jedeka. Ispod Travnika u polju ima kameni most koji, kao nijedna turska ćuprija, nije ništa zasipan sa strane; nego onako se treba popeti uza svod gore pak dolje. Dakle kad sam ja išao niz most, moj jedek bivši čil i bijesan, htio je onuda zaigrati, a ja sam ga sustezao za oglav. Nu kad on potegne bolje, onda na mojem konju popucaju potpruzi (kolani), pak padnem ja i sedlo na zemlju, a jedek se poplaši, i budući ga držao čvrsto, malo me ne zgazi. Paša sa svojom družinom proleti preko polja; samo kafedžibaša i berberbaša skočiše s konja da mi pomognu, a Omer-čauš ostade kod nas sjedeći na konju. To je bio moj najveći zlobnik koji je svaku priliku gledao da mi vratom zakrene bojeći se da me paša mjesto njega ne postavi; jerbo je već tri puta ostao rezil (kriv, sramotan) kod paše, i sad mu gotovo do ruku dođe da svoju želju ispuni. Kafedžija i berberin hotjeli su mi opet osedlati konja; a ja sam držao svog jedeka i njihova dva konja. Kod sebe nismo imali nikakove uzice čim bi se rastrgani potprug privezati mogo. A Omer-čauš najedamput izvadi sablju, pak potrči k meni i reče: 'Nesrećniče! bolje bi ti bilo da ti je majka kamen rodila nego što je tebe!'¹⁷

Dok su Mažuranićevi pomoćnici pokušavali zaustaviti *suparnika*, on je pogledavao prema pištoljima što su se nalazili na konjima i nadao se da će barem iz jednoga pogoditi. Prividno smirenje ne znači i svršetak sukoba. Naime, Omer-čauš je nešto kasnije opet pokušao napasti, pa je berberbaša za svaki slučaj ponudio putopiscu sablju. Ona je kao znak moguće obrane napokon smirila Turčina. Kulminaciju stapanja akcidentalnih, aktancijalnih i komunikacijskih okolnosti podupiru vremenske nepogode (»ljuta zima«, Mažuranićev strah od smrzavanja) i početak bolesti,¹⁸ pa su se zapravo sve značenjske odrednice neprirednosti putopisnoga odvijanja zgoda na određen način stekle u ovoj epizodi. Stoga

putopiščevo određenje vremenskih nepogoda možemo smatrati petim zapletom u sekvenci *boravka*. Šesti je zaplet sličan četvrtom. Mažuranić je iznova svjedok brutalna unutarturskoga sukoba između konfliktom već obilježenih Omera i Huseina. Snalažljiv će putnik iz svega što mu se dogodilo izvući nedvosmisleni pouku i, s obzirom na vlastito tjelesno stanje, zamoliti pašu za otpust. Mažuranić bi se htio najprije izliječiti, ali pašino je dopuštenje zapravo posljednja kušnja i kompozicijski sedmi epizodični zaplet. Naime, od sarajdara saznaje da će ga paša, ako kojim slučajem ostane u Sarajevu, izbatinati i iznova vratiti u službu. Stoga, bez obzira na bolest, mora otputovati:

Sada ja mjesto da ondje legnem pak da se liječim, moradoh se povući iz Sarajeva nazad prema Srbiji, i bijaše mi vrlo žao što ne mogoh ono postići za čim sam pošô: nu mislio sam, da ću se, ako Bog da, opet povratiti u Bosnu; ali i to mi je huda bolest prepriječila, kako ćemo poslije vidjeti. Dakle Omer-čauš od veselja gdje ja odlazim, sprovodi me lijepo do gradskih vrata, a odatle pođem sâm kroz grad, pak preko Brezovače jedva dođem pod Romaniju na Mokro na konak, na 19. siječnja 1840.¹⁹

Zanimljivo je da se neke epizode u sekvenci *boravka* mogu usporediti s trostrukom *kušnjom* u strukturi bajke. Interpretacijski preuzetnije: Mažuranić je ispunio tri zadaće ili izdržao tri iskušenja, pa je za nagradu otpušten iz pašine službe. Prva je kušnja epizoda travničke sumnje, u kojoj putopisac izdržava ironičan turski izazov o katoličkoj misi na Božić, drugu predstavlja sukob s Omerom, a treću pašina zamka prilikom otpusta. U svakoj kušnji kao da se potvrđuju osobine koje su putnika održale na životu u bosanskoj pustolovini: vjera, snaga i domišljatost. Najprije nije otkrio što je fratar na misi govorio o Turcima, drugi je put izbjegao obračun s Omerom, a prilikom treće kušnje unaprijed doznaje što mu se sprema ako ostane u Sarajevu i zato napušta grad. Budući da je sve uz malu pripomoć izdržao, biva na stanovit način nagrađen odlaskom, odnosno mogućnošću povratka u svoj matični prostor.

V.

Putnikovo stanje osnovni je razlog napetosti na početku sekvence *povratka*. Prvi i drugi epizodični zaplet izravna su posljedica Mažuranićeve bolesti. Najprije

je zbog iznemoglosti pao kraj puta u snijeg. Iz nevolje su ga izbacili slučajni prolaznici, okrijepili ga rakijom i pomogli prilikom prelaska gore. Ostavili su ga u putničkom prenoćištu kod Dagi-spahije, gdje se zbio drugi zaplet, zapravo vrhunac bolesti:

Daga me odvede u svoju kafanu, i tamo legnem na ćilim, pa me upita njegov hodža što me boli i ne bi li štogod jio? A ja rekoh da ne možem ništa. Nego sam bio žedan, valjda za onom rakijom, pak sam ispio jedan bardak vode, i ona voda učini da sam morao izbaciti napolje. Ja sam tu povratio ono, što sam pred dvadeset dana u Travniku jio pak se od oštre zime bilo njegdi zaustavilo. Kad sam to povratio, onda me mrtva slabina uhvati; a odadžija odnese karlicu pak izbaci napolje. Dođoše i trgovci Turci na konak, i vide me gdje sam jako nemoćan, pak me upitaju možem li što jesti, da će oni platiti. Opet rekoše med sobom da je to veliki sevap stranjskomu čovjeku dati u bolesti. A mene je već bila sva tjelesna snaga ostavila; ležao sam kao panj, jedva sam jim dao znamenje da ne mogu ništa: a drugač sam mogao sve razumjeti što god su govorili. Dođe nada me hodža, pak dva-tri puta reče: ‘Moli se Bogu, komšija, po svom zakonu moli!’ - Ja mu nisam mogao kazati da ne možem, nego on je to vidio i sam: i zato je uzeo koran pak stao kraj mene učiti.²⁰

Između zapleta Mažuranić iznova umeće pripovijest koja se, kao i sve do sada, odnosi na područje kojim putuje. Posrijedi je priča o romanijskim hajducima Novaku, Radivoju i Grujici koja nije u izravnoj vezi s osnovnom dijegezom, pa je možemo smatrati leksikonskom natuknicom.

Nastavak putovanja donosi semantički već poznati tip zapleta vezan uz putničke okolnosti. Tako treću u nizu napetih okolnosti predstavlja strah prilikom prelaska mosta. Zvornička epizoda, leksikonski dopunjena dvjema legendama, zapliće se oko kulturnih razlika. Naime, Turci su pokušali otkinuti žig s Mažuranićeva pasoša na što se on usprotivio i pojasnio njegovu ulogu. Sljedeći je zaplet slično značenjski strukturiran. Turci su u putnikovoj torbi pronašli dva zemljovida i počeli sumnjati u njegove iskrene namjere. Međutim, snalažljivi ih je putopisac uvjerio da su to sveti predmeti kojima se on klanja. Kulturne razlike na osobit način uzrokuju i šesti pripovjedni zaplet, budući da su Turci Mažuranića hotimice uputili u suprotnom smjeru. Šuma je iznova mjesto njegova lutanja i zгода podsjeća na uvodno hrvatsko iskustvo:

Nakanim da ću uprav onako ići preko šume, možebiti da gdje god kuće nađem, kao što sam u Hrvatskoj. Ali je šuma gusta, a po njoj su klade i jaruge, pak ne možem znati, idem li uprav ili uokolo. Na tri mjesta sam sretio čopor nekakove zvjeradi, koja kako upazi, da sam čovjek, odmah se razbježi na sve strane. Na jednom mjestu nađem livadu, i na njoj jedna plast (stog) sijena; legnem ja u to sijeno i mislim da ću totu prenočiti, ali je sijeno dugačko kao rogoz, a vjetar piri od sjevera ter vidih, da u zimsko doba ne ima hore spavati napolju. Ustanem, pak idem naprijed; dođem na jedan brežuljak, i čujem da tamo na daleko psi laju: evo - mislim - sad ću lahko doći u selo...²¹

U selu se zbiva sedmi zaplet, za Mažuranića najpogibelniji u sekvenci *povratka*. Umoran od lutanja preskočio je plot i ušao u dvorište neke kuće iz koje je čuo glasove, zapravo dječji plač. Otac, koji se nalazio u susjedstvu, vidio je u pridošlici uzrok dječjega plača i, ne želeći saslušati nikakvo obrazloženje, nasrnuo je na putnika:

Ja kad sam vidio da on od mojega govorenja neće da čuje, onda sam ušutio pak mirno čekao smrtni udarac da me posiječe, budući da nisam nikakva načina mogo iznaći kako bi se spasio. I već sam bio srdit na njega što me straši, a neće da siječe. Ja sam mislio da je on u ruci imao nož, a ono je bila pištolja, kojoj on u onoj velikoj zabuni nije nategnuo vuka pak je nikako nije mogao ispaliti...²²

Suseljani su, međutim, izgledili spor, Mažuranić je naposljetku prenoćio u domu svoga napadača i 27. siječnja prešao granicu između Bosne i Srbije.

Narativnu podudarnost u situacijama putopisne napetosti prema osnovnim sekvencama putovanja prikazat ćemo radi preglednosti pomoću tablice. Svaka sekvenca osnovne putopisne matrice (odlazak - boravak - povratak) sadrži sedam zgoda koje smo približno imenovali prema njihovu sadržaju. Pritom smo ravnopravno uključili događaje koji se pripovijedaju na dijegetičkoj i hipodijegetičkoj razine te zgode u kojima je putopisac protagonist ili tek svjedok. S obzirom na pripovjednu ekonomiju Mažuranićeva putopisnoga diskurza i njegovu značenjsku strukturu, čini nam se da su sve narativne jedinice semantički istovrijedne. Svaka od njih, naime, obrađuje *pogibelj* ili, drugim riječima, svaka predstavlja osobitu pustolovinu. Tablica je podijeljena u četiri stupca, od kojih prvi označava broj zgode, a sljedeća tri jednu od sekvenci osnovne putopisne matrice:

OSNOVNA PUTOPISNA MATRICA				
		<i>odlazak</i>	<i>boravak</i>	<i>povratak</i>
ZGODE	1.	lutanje	pad s konja	nesvjestica
	2.	lutanje	sumnja (uhoda, misa)	vrhunac bolesti
	3.	neuspješan bijeg	ašikovanje Husein- čauša	prelazak mosta
	4.	prijevarena (učitelj)	sukob s Omerom	žig
	5.	prelazak Dunava	»ljuta zima«	zemljovidi
	6.	priča o smederevskom kadiji	sukob Huseina i Omera	lutanje
	7.	zgoda s rukavicama	pašino »dopuštenje«	sukob u selu

Vrijedi još jednom ponoviti da ključ naše analize nije nužno u jednakom broju zgoda ili zapleta po sekvenci, jer se vjerojatno Mažuranićeva događajnost može oblikovati i na drugi način, već u ideji podjednakoga razmještaja napetih dijelova narativnoga materijala u svim sekvencama osnovne putopisne matrice. Ovako distribuirana događajnost nalazi svoje opravdanje u kompoziciji putopisa. Naime, kako je moguće bolje pogledati u Bosnu, ako su svi dijelovi putovanja zastupljeni približno jednakom količinom teksta i ako je u svakome od njih ispričovijedan podjednak broj napetih zgoda? Potpuno svjestan narativne ujednačenosti putovanja, Mažuranić dodaje leksikon kao zasebno poglavlje. Osim toga, svi su leksikonski dodaci u narativnom dijelu vezani uz, uvjetno govoreći, toponime (Smederevo, Sarajevo, Ašik-mahala, Romanija, Zvornik...) i osim natuknice o ramazanu ne sadrže obavijesti o običajima, svakodnevnom životu, jeziku, kulturi, poljodjelstvu, hrani itd. Koncentracija pogibeljnih zgoda kao da ne dopušta Mažuraniću detaljniju obavijesnu strukturu ili, drukčije rečeno, putopisac nije kozer poput Nemčića samo zato što je manje darovit, već stoga jer je subjekt njegova diskurza drukčije raspoređen. Dominacija djelovanja u njegovoj strukturi nužno reducira sastavnice iskazivanja i percepcije. Tako zapravo mora biti jer autor *Pogleda u Bosnu* nije krenuo put Venecije ili Rima. Njegov je itinerarij smješten u vjerojatno najopasniji dio onodobne Europe.

VI.

Mažuranićev bosanski leksikon otkriva još nekoliko zgoda koje se, iako služe kao ilustracija istoga turskog običaja, mogu smjestiti u kronologiju putovanja. Posrijedi je turska navika da kada ugledaju kršćanina kako prolazi ulicom nagovore djecu da ga gađaju kamenjem i blatom dok se ne otkupi, odnosno dok im ne udijeli nešto novca. Mažuranić je ovaj običaj dvaput neposredno iskusio. Njime zapravo putopisac završava bosanski leksikon uz sljedeću napomenu:

Nu još mi nješto leži na srcu, i to ću ovdje upisati ne bi li mi štogod lakše bilo.²³

Prvi se put zatekao u situaciji otkupa u Travniku. Na njegovu je sreću sve bilo pod snijegom, pa su ga djeca gađala grudama dok ga nije izbavio neki travnički aga. Sljedeća je situacija otkupa nešto složenija i veoma je lako mogla uroditi većom pogibelji:

Drugi put, kad sam pošô iz Sarajeva, tako kako sam već kazao, spratio me je Omer-čauš do donjih vrata gradskih: a preko grada sam otišô sâm; nu pače nisam sâm, spratila su me djeca. Nego sada se snijeg već počeo topiti, a osobito putem kud ljudi gaze; i zato su sada moji pratioci imali dosta blata i kamenja čim su me dobro počastili. A ja jim ne htjedoh dati para, misleći da će se opet koji božji čovjek naći da me oslobodi. Ali kad me jedno dijete cupi blatom u obraz ter mi i desno oko zamaže, onda mi uzavre srce, pak bacim onom toljagom koju sam nosio, onamo među djecu. I srećom mojom te nisam pogodio nijednoga. A Turci kojim dosad za me nije ni briga bila, sad me najedamput uhvate i povedu pred dizdara. Nu dizdar prouči moj pasoš i vidi, da sam bio kod paše, onda me pusti, a njim kaže, da nije slobodno u me dirati.²⁴

Naknadno čitateljsko uvrštavanje ovih zgoda u osnovnu događajnu matricu dodatno pripomaže razumijevanju Mažuranićevih poteškoća, ali je značenjski više od toga. Retorički smještene na svršetak putopisnoga leksikona s uvodnom napomenom o diskurzivnom olakšanju težine koja je putopiscu na srcu, zgode oko otkupa ostavljaju jak završni dojam poniženosti kršćanskoga svijeta u Bosni. Naime, suparnici nisu odrasli muškarci, prividno ravnopravni u snazi ili oružju, već djeca. Glava se ne može izgubiti samo u tobože ravnopravnom sukobu s

odraslim ljudima, već se i dječja igra pretvara za kršćanina koji je u nju uključen u pogibeljnu situaciju. Čini nam se da sve velike priče o izbacivanju politički osjetljivih mjesta iz teksta gube pomalo na značenju kada se поблиže pogleda pripovjedna struktura putopisa. Politički čitatelj teksta možda će biti razočaran manjkom njemu zanimljivih obavijesti, ali će zato svatko tko ima suvislije književno iskustvo, čitajući *Pogled u Bosnu* kao pravi pripovjedni tekst, steći dobar uvid u bosansku situaciju. Očevidna je svakodnevna nelagoda hrvatskoga putnika koji - uz elementarne poteškoće putovanja, nepredvidljive vremenske okolnosti, kulturne razlike, zazor ili zavist ljudi s kojima je u službi - mora voditi računa još i o djeci. I to upravo u trenucima kada je sam i kada bi mogao razgledati grad. U tekstu je doista teško pronaći pojavu koja ne bi izravno ili neizravno utjecala na Mažuranićevu sigurnost i tako sputavala njegovu znatiželju. Štoviše, njegova je osobna nesreća tolika da zbog bolesti što ga je zadesila i sam sebi postaje na neki način smetnjom.

Podudarnost pripovjedne strukture Mažuranićeva putopisa s nekim postupcima karakterističnim za bajku ili usmenu narodnu priču nije nešto što bismo mogli olako odbaciti, ali isto tako ni precijeniti. Možemo pretpostaviti da je Mažuranić u uhu imao narodne pripovijesti te stoga njegov pripovjedni diskurz ponajviše i nalikuje pučkoj naraciji. Ako bismo vođeni ovim smjericama krenuli u propitivanje romantičarskih obilježja teksta, onda bi nam se u prvom planu posve logično pojavilo romantičarsko zanimanje za narodnu priču. Iako je daleko od prikupljačke osviještenosti braće Grimm ili autorskih dosega H. C. Andersena, Mažuranić dijeli u postupku neke značajke s važnim odvjetkom romantičarskoga pripovijedanja. Hrvatske narodne priče mogle bi zapravo biti jedini tip književnosti kojim putopisac raspolaže i na kojemu gradi vlastiti narativni diskurz. Naravno, nije posve nevažno je li posrijedi hotimičan ili nehotičan čin. Bliži smo tvrdnji da je riječ o nesvjesnoj upotrebi onih postupaka koji su vjerojatno jedino pouzdano Mažuranićevo literarno (slušateljsko) iskustvo.

Pretpostavljena Mažuranićeva upućenost na pučko pripovijedanje ogleda se i u izostanku dotematizacijskih postupaka. Postupak figuriranja prostora, primjerice, posve podupire ovakav način izlaganja. U njegovim su topografijama, primjerice, figure prilično rijetke i sastavom podsjećaju na primjere iz narodne književnosti. Mažuraniću se iz Zemuna Beograd čini dalek »kao preko sinjeg mora«,²⁵ kamena turbeta bijele se »prema suncu kao labudovi«,²⁶ Miljacka teče »dokle se u Bosnoj

ne udavi«,²⁷ a Zvornik se prostire »kako mu litica zapovijeda«. ²⁸ Mjesne su pripovijesti, poput one o Mehmedu i Fati, već svojim podrijetlom upućene na sličan tip figuracije, pa je razumljivo da putopisac pripovijeda kako djevojka vidi mladića »kao sokola sjedećega na klisuri«. ²⁹ U Mažuranića, dakle, nije riječ o dotematizaciji jer njegovi ukrasi ulaze na stanovit način u izotopiju diskurza.

Naposljetku, možda nije zгорега spomenuti da Mažuranićev *Put u Bosnu* zbog prirode iskustva što ga putopisac pripovijeda nalikuje pomalo putopisnoj literaturi sjevernoameričkih putnika (trgovaca, pionira). Jedan od njih, Alexander Henry, autor *Travels and Adventures in Canada*, pripovijeda kako je u lipnju 1763. bio svjedokom pokolja što su ga Indijanci izvršili nad Englezima u Fort Michilimackinacu, naselju na južnoj obali jezera Huron. Igram slučaja Henry je preživio i proveo među Indijancima godinu dana, svakodnevno pomišljajući kako mu je novi dan možda i posljednji. Njegova je priča također nastala na križanju između osobnoga straha i posredovanja indijanskoga načina života. ³⁰ Susret s kulturom u kojoj vladaju drukčija komunikacijska pravila, uloga pridošlice, neprijatelja ili uljeza te unaprijed neravnopravan ili barem nezavidan položaj zbog mentalnih razlika - trajna su obilježja pionirskoga putopisnoga diskurza. U tom se kontekstu i u Mažuranićevu tekstu mogu vidjeti tragovi »pionirskoga« bosanskog iskustva.

Analizom *Pogleda u Bosnu* pokušali smo pokazati kako jedan književnopovijesno zapostavljeni sloj putopisne strukture nedvojbeno otkriva činjenicu da Mažuranić pripovijeda najzbuđljivije putovanje središnjih desetljeća XIX. stoljeća. Ako se pak u pripovjednoj strukturi i njoj srodnim značajkama putopišćeve jezične izvedbe mogu naslutiti tragovi jednoga odvjetka romantičarskih strujanja, onda je to dodatna vrijednost *Pogleda u Bosnu*. Podudarnosti s dominantnim književnim pojavama u određenom povijesnom vremenu mogu se i u značajnijih pisaca ponekad prije naći u mentalnoj klimi oko teksta, negoli u deklariranoj i samosvjesnoj autorskoj gesti koja bi tobože trebala odavati neupitnu pripadnost. Mažuranićev se putopis nedvojbeno može pročitati kao zanimljiva posljedica romantičarskih mentalnih stavova.

BILJEŠKE

¹ S. Vraz, *Pregled književnosti južnih Slavena za g. 1842*, u knjizi: *Pjesnička djela III*, (Cvjetnik slovinski, Kita cvijeća zamorskog, Proza), prir. Slavko Ježić, Zagreb 1955, str. 332.

² Usp. o tome: D. Duda, *Književnopovijesna retorika putopisa, Kolo*, VIII (1998), br. 1, str. 263-302.

³ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, u knjizi: I. Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića, stihovi, proza*; M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, prir. I. Frangeš, PSHK, knj. 32, Zagreb 1965, str. 190.

⁴ Frangeš primjećuje: »A radi se odista o izvrsnoj prozi, značajnoj ne samo u odnosu na oskudno doba početaka novije književnosti hrvatske, nego uopće, u razvitku proznoga izraza«, *Usputna umjetnost Matije Mažuranića*, u knjizi: *Studije i eseji*, Zagreb 1967, str. 71. Tekst je mjestimice prerađen predgovor izdanju Mažuranićeva putopisa u ediciji PSHK.

⁵ U Ježićevu izdanju *Pogleda u Bosnu* (u knjizi: I. Mažuranić, M. Mažuranić, D. Demeter, *Djela*, Zagreb 1958.) svaka putopisna sekvenca obuhvaća između 9 i 10 stranica, što je također sličan razmjer.

⁶ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 191.

⁷ Isto, str. 204.

⁸ Isto, str. 226.

⁹ Isto, str. 191-192. Mažuranić je vjerojatno jedini hrvatski putopisac koji u ovakvoj situaciji ne spominje razbojnike. To, svakako, ponešto i o njemu govori. Međutim, u sličnoj situaciji na samom svršetku bosanskih pustolovina ipak će i o njima razmišljati.

¹⁰ Isto, str. 193.

¹¹ Isto, str. 196.

¹² Isto, str. 197-198.

¹³ Odnose i funkcije različitih razina dijegeze preuzimamo od Sh. Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, London & New York 1983, str. 86. i dalje.

¹⁴ Isto, str. 208.

¹⁵ Isto, str. 210.

¹⁶ Isto, str. 211.

¹⁷ Isto, str. 212-213.

¹⁸ »Meni se činilo da sam vas šupalj i da mi kroz rebra i kroz prsi vjetar prolazi, kao kroz jednu košaricu. Za noge i ruke nisam ni znao, niti više nisu zebile. Najviše su mi dosađivale pleći i hrptenjača; meni se je činilo da su se sve kosti i sve zglobe razišle i rastavile: ter sam se i sam čudio na čem se još glava drži kad je sve drugo popustilo«, isto, str. 214.

¹⁹ Isto, str. 216-217. Mažuranićeva je namjera bila »duže vremena tamo ostati i svu zemlju ter u svako doba ljeta vidjeti«, isto, str. 190.

²⁰ Isto, str. 219.

²¹ Isto, str. 223.

²² Isto, str. 224.

²³ Isto, str. 247.

²⁴ Isto, str. 247.

²⁵ Isto, str. 196.

²⁶ Isto, str. 205.

²⁷ Isto, str. 221.

²⁸ Isto, str. 206.

²⁹ Isto, str. 184.

³⁰ Usp. A. Henry, *Travels and Adventures in Canada*, Ann Arbor 1966. Knjiga je prvi put objavljena 1809. u New Yorku.